

AÇIK ERİŞİMLİ DERGİLER VE FİNANSAL SORUNLARI

Nezih OKTAR

Giriş

Sürelî yayıncılıkta açık erişim, internet olanakları ile bilimsel dergilerin içeriklerinin parasal, yasal ve teknik engellerin ortadan kaldırılmasıyla serbest olarak elektronik ortamda sergilenmesidir. Bunun anlamı bilim insanının makale içeriğini sadece konsülte etmesi değil aynı zamanda kopyalayabilmesi, bilgisayarına indirebilmesi, basabilmesi ve dağıtabilmesidir. Böylelikle bilimsel arenada hızla işlev gören içeriğin bu tarzda yayılma modeli radikal bir değişikliğe neden olmuştur. Yazarlar bu kez makalelerini klasik abonelik sistemi ile çalışan dergiler dışında ya açık erişimli dergilerde yayımlama (ki bu yola '**altın yol**' (*golden road*) denmektedir) ya da yazılarını veri havuzu olarak arşivleyen ve kar eden ticari dergilere yönelme gibi bir ikileme düşmüşlerdir (ki bu yola da '**yeşil yol**' (*green road*) adı verilmektedir)[2].

Bu yeni modelin avantajları üç ana kesimde gruplandırılabilir. Öncelikle araştırma sonuçları ve bilimsel yayınlar için açık erişimin kullanımı bilimsel arenada önemli gelişmeleri indirekt olarak tetiklemektedir. Hiçbir engel olmadan makalelere erişim, içeriğinin etkinliğini ve kullanımını arttırmaktadır ve böylelikle araştırmanın kalitesi gelişmekte ve masraflar ciddi boyutta azalmaktadır. İkinci olarak, açık erişim bilimsel ortamda sosyal etkileşim oluşturmakta ve bilginin direkt olarak transferini kolaylaştırarak ekonomik ve sosyal çevrede zengin ve fakir ülkeler arasındaki engelleri kaldırmaktadır. Üçüncü olarak ise açık erişim, bilgi ve verilerin yeniden kullanımına yol açtığından kötüye kullanım haklarını ortadan kaldırmaktadır ve türetilmiş ürünler ve servisler yaratılabilmektedir. Bunca açıkça bilinen avantajlarına karşın o zaman neden açık erişimin gelişimi sınırlı kalmaktadır? Bu sorunun yanıtı aslında Harnad [4] tarafından formüle edilerek yıllar önce verilmiştir. Açık erişim, yazarlar, editörler ve bilimsel yöneticiler tarafından çok iyi bilinmekle birlikte aynı zamanda da bilimsel ve teknik basımlarda ender olarak temsil edilmektedir. Açık erişim başlangıçta hızlı bir yayılım ve büyüme göstermiş ancak halen ticari basımevlerinin üstünlüğünü altetmek üzere mücadelesine devam etmektedir.

İlk açık erişimli bilimsel dergiler 90'lı yılların başlarında '*Surfaces*' ve '*Psycoloquy*' ile Jean-Claude Guedon ve Stevan Harnad tarafından sırasıyla ortaya çıktı. Bu kişiler fenin yayılmasında açık erişimin itici güçleri ve teorisyenleri oldular[2]. Melero ve Abad'ın tanımladıkları gibi [1] bugün için açık erişimli dergileri dört kategoride tiplendirebiliriz: **(1)** Konsülte edilmeleri ve erişimleri hem yazarlara hem de okuyuculara

Prof. Dr. Nezih OKTAR
Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi-İZMİR
Journal of Neurological Sciences Turkish - Editör
nezih.oktar@gmail.com

bedava olanlar, (2) yayımlanmak için yazarın para ödediği, (3) melez (hibrid) dergiler- açık erişimli makalelere abonelik sistemli, (4) gecikmeli olarak açık erişime izin veren abonelik sistemli dergiler.

Bu yazıda açık erişimli dergilerin finansal sorunlarının, gelişim seviyeleri ortaya konarak gelecekte ortaya çıkacak mücadelesindeki etkileri irdelenecektir.

Materyel ve metod

İlk açık erişimli bilimsel dergilerin yayımlanmasından sonra geçen 22 yıl içinde olan gelişmeler ve şu anki durumu irdellemekte bazı sorular ortaya kondu:

- Açık erişimli dergilerin kantitatif gelişimi ve hangi ülkelerin başı çektiği?
- Kalite seviyeleri, Uluslar arası indekslere üyelik ve yayım içerikleri nedir?
- Finansal kaynak ve ekonomik sürdürülebilirliğin perspektifi nelerdir?

Metodoloji için aşağıdaki dizin/rehber kaynaklardan yararlanıldı:

Ulrich'in süreli yayın rehberi

Bu tam içerikli ve güvenilir bir kaynak rehber olarak bilinmektedir. Tüm Dünyadaki bilimsel dergiler için bazı açıklıklar ve eksik güncellemelere karşın başvurulan bir dizindir.

Açık Erişimli Dergiler Rehberi (DOAJ= *Directory of Open Access Journals*)

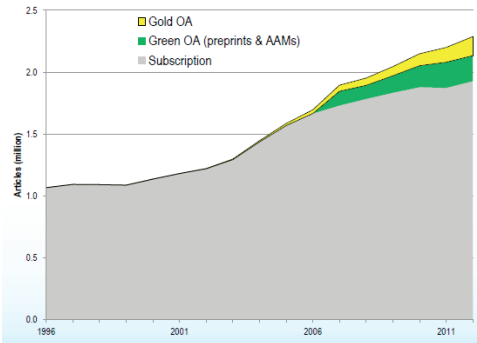
Sadece açık erişime izin veren dergileri kapsayan ve bu konuda titizlik gösteren İsveç'ten Lund Üniversitesi'nin öncülük ettiği bir rehberdir. Kalite kontrolü sağlayan ve açık erişime izin veren dergilerin yer aldığı bir dizindir.

Durum tesbiti

Ulrich rehberine göre Dünya'da 93.000 aktif dergi mevcuttur ve bunların 54.358'i hakemlidir. Bunlar içerisinde açık erişimli dergi sayısı 11.000'i aşmaktadır ve bunların da 6.798'i hakemli dergilerdir [2] (Şekil 1).

Tüm dergiler içinde açık erişimli olanların oranı % 11,8'dir. LCwebinar'2012 verilerine göre 'altın yoldaki' açık erişim dergilerin oranı %7 olarak bildirilmektedir (Şekil 2).

Şekil 1 . Açık Erişimli bilimsel dergiler (Kaynak Ulrich)[2]

Tüm dergilerin hakemli olanlarının oranı %58,5 iken açık erişimli dergilerin hakemli olanlarının oranı ise %61,8 olmaktadır. (Şekil 1)

Ülkeler sıralamasında son 2 yıllık değerlendirmede ilk sırada ABD yer almakta, onu Brezilya ve Birleşik Krallık izlemektedir. İspanya, Hindistan ve Mısır ufak yer değiştirmelerle ard arda sıralanmaktadır. Türkiye 11. sırayı korumaktadır. (Tablo 1a ve b)

Tablo 1(a). Açık erişimli dergi yayımlayan ülkeler, toplam sayılar (2012)

	Ülke	Dergi başlığı
1	ABD	1069
2	Brezilya	758
3	Birleşik Krallık	549
4	İspanya	427
5	Hindistan	392
6	Mısır	347
7	Almanya	255
8	Kanada	237
9	Romanya	237
10	İtalya	217
11	Türkiye	201

Kaynak: DOAJ, [2]

Tablo 1(b). Açık erişimli dergi yayımlayan ülkeler, toplam sayılar (2013*)

	Ülke	Dergi başlığı
1	ABD	1229
2	Brezilya	928
3	Birleşik Krallık	629
4	Hindistan	595
5	İspanya	518
6	Mısır	458
7	Almanya	349
8	Romanya	303
9	İtalya	288
10	Kanada	271
11	Türkiye	264

Kaynak DOAJ

(*)yazı hazırlandığı sıradaki veriler

Rakamların oransal ağırlığı ve mutlak değerleri anlamak açısından her ülkenin toplam dergi ile açık erişimli dergi oranlarına Ulrich rehberi kaynak olarak alınarak bakıldığında (Tablo 2) hakemli dergilerin oranları Brezilya,Romanya ve Türkiye’de diğer ülke-

lere göre daha yüksek olarak görülmektedir. Ticari arenada öncü olan yayınevlerinin bulunduğu ülkelerde (ABD, İngiltere ve Almanya gibi) açık erişimli dergi oranları hem düşük hem de hakemli olma özelliği diğer ülkelere göre belirgin olarak azdır.

Tablo 2. Açık erişimli dergilerin oranları

Ülke	Dergi toplamı	Açık erişim	%	Hakemli	Açık erişim	%
Brezilya	1735	1024	59.02	568	374	65.85
Romanya	782	387	49.49	408	175	42.89
Türkiye	778	295	37.92	391	184	47.06
İspanya	2280	600	26.32	559	191	34.17
Hindistan	3187	655	20.55	2102	489	23.26
Kanada	1811	341	18.83	1241	255	20.55
İtalya	2844	274	9.63	1667	195	11.7
ABD	25050	1927	7.69	18057	1549	8.58
Almanya	4805	331	6.89	2626	223	8.48
Birleşik Krallık	13759	595	4.32	11263	476	4.23

(Kaynak: Ulrich),[2]

Kalite değerlendirmesi

Açık erişimli dergiler herne kadar klasik ticari aboneliğe dayanan dergilerden farklı misyona sahip olsalar da kalite değerlendirmesinde geleneksel kalite standartlarını belirleyen veritabanlarının incelenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu veri tabanları atıf sayılarını dikkate alan *Scopus (Elsevier)* ve *Web of Science (Thomson-ISI)* veri tabanlarıdır. Şu an için Scopus 18.500 dergiye veritabanında yer vermektedir. Bunlar arasında 1800 tanesi açık erişimlidir. Bu durum %10 gibi bir orana denk düşmektedir. Web of Science verileri de benzer bir tabloyu yansıtmaktadır 9870 dergi içinde açık erişimli modeli benimseyen dergi sayısı 864'tür ve bu veritabanında da oran %9 kadardır.

Diğer taraftan bazı açık erişimli dergilerin etki faktörü kategorilerinde en üst seviyelere çıkmalarına engel olmamaktadır (*Plos, BioMedCentral, The New Journal of Physics*, gibi).

Bilim arenasında yeni olmalarına karşın birçok açık erişim modelli dergi geleneksel dergilerin birçoğunu sektörlerinde geride bırakmışlardır.

Ekonomik sürdürülebilirlik

Dijital ortamda bir dergi ortaya çıkartmak artık günümüz teknolojisinde hiç de zor değildir ancak onu yıllarca aktif ve etkili kılmak bu işin zor tarafıdır. Ekonomik sürdürülebilirlik, editör harcamaları, internet hizmetlerini barındırma masrafları, dijital ortamın teknolojik gelişmelerine uyum ve benzeri finansal sorunlar şu an için açık erişimli dergilerin başlıca mücadele alanlarıdır.

Son yaklaşık yirmi yıldır birçok yayınevi grubu finansal kaynaklarını birleştirerek yayınladıkları dergilerin yaşamaları ve ekonomik sürdürülebilirlik garantisini ayakta tutmaya çalışmaktadır.

Yayınevi grupları

Açık erişim modeli geliştikçe bu sektörde birçok yayınevi ortaya çıkmış ve güçlerini birleştirmişlerdir. Ekonomik varlığın sürdürülebilirliği için bu oluşumların temel yapılanmasını bilmenin sayısız yararları olacaktır. Bu yapılanmayı kavrayabilmek için 5 yurtdışı ve bir yurtiçi ana yayın gruplarından örneklerle kısa kaynaklar aktarılacaktır:

a) BioMedCentral (<http://www.biomedcentral.com>)

Birleşik Krallık kökenli bir gruptur ve 2000 yıllarının başında tıp ve biyoloji alanında yayım yapan 220 açık erişimli dergiyi kapsamaktadır. Bu grup daha sonra Dünya’da yayıncılık alanında ikinci sırada yer alan Springer tarafından 2008 sonlarında satın alındı.

b) Hindawi Yayın Şirketi (<http://www.hindawi.com>)

Matematik ve mühendislik alanında uzmanlaşmış geleneksel bir yayıncı şirketi olarak Kahire’de 1997 yılında kuruldu. Ancak kısa süre içinde biyomedikal alanına da girdi. Bu olgu abonelik sisteminden açık erişim modeline geçen özel bir örnek oluşturur ve birçok çalışmaya da kaynak olmuştur [6]. Şu an için 300’ün üzerinde dergi yayımlamaktadır ve %10 kadarının etki faktörü mevcuttur ve yayım kabul oranları %30-35 arasındadır. Mısır lokalizasyonu, ücretlerin düşük olması nedeniyle rekabet açısından avantajı olmaktadır.

c) PloS (<http://www.plos.org>)

Etki faktörü değerlendirmesinde önemli yerlere sahip *PloS Biology*’i 2003 yılından beri yayımlar. Gönderilen makalelerin ancak %10’nunu kabul eder.

d) Revistas CSIC (<http://revistas.csic.es>)

İspanya kökenli oldukça geniş bir açık erişim dergi grubudur. Yaklaşık 30 dergiyi kapsar ve birçoğu *WebofScience* veritabanındadır. Ticari bir yapıdan kısa bir süreç içinde açık erişime geçen ve kompüterize olan bir yayın kuruluşudur.

e) Dove Pres (<http://www.dovepress.com/>)

Tümü açık erişimli, tıp başta olmak üzere fen ve teknolojiye 30 kategoride hızlı hakemlik süreci (2-3 hafta içinde) sunan 2003 yılında kurulan İngiliz-ABD kaynaklı ‘al-

tin yolu' hedef tutmuş bir gruptur. Çoğu dergileri PubMed ve SCIE gibi indekslerde yer alarak, yüksek etki faktörleri ile yayım hayatlarına devam etmektedirler.

f) Güney Amerika grubu SciELO (Scientific Electronic Library Online) <http://www.scielo.org/php/index.php>

Latin Amerika kökenli yılda 40000 açık erişimli makale sunan gelişmekte olan ülkelere model olacak 1997 yılında yapılan ancak son yıllarda düşük etki faktörü, atıflarında ülke ve yöresel kayırmalarla gündeme düşen ve sorun yaşayan bir gruptur.

g) Open India (<http://oaindia2013.wordpress.com/>)

Sosyal paylaşım sitesi 'Facebook' üzerinden çok yeni kurulan 'Open India' Hindistan'da açık erişime finansal destek sağlamayı amaçlayan bir gruptur. Bu yazı hazırlanırken 1249 izleyicisi olduğu gözlemlendi. Ancak son yıllarda hızla artan açık erişimli dergilerin kalitesi Science dergisinde çıkan bir yazı ile sorgulanırken özellikle Hindistan kaynaklı dergilerin yüksek oranda göze çarpması bu ülkeyi olumsuz yönde zora sokarak açık erişim ile ilgili endişeli düşüncelerin de yayılmasına neden oldu.

h) Türkiye Klinikleri (<http://www.turkiyeklinikleri.com/>)

Türkiye kaynaklı 38 süreli yayın yapan dergiden oluşan grup aynı zamanda Türk dergileri veri tabanı ve açık erişimli dergilere evsahipliği yapan hizmetleri de mevcut. Yeşil yol erişimini kullanan grup bir de haftalık Türkçe tıp magazin gazetesi çıkartmaktadır.

Parasal kanallar

Açık erişimli dergilerin abonelik gelirleri dışında diğer parasal kaynakları mevcuttur. Yazarların kullanım hakları saklı kalmak koşulu ile açık erişimin iş modelleri ile ilgili Villarroya ve arkadaşlarının (2012) temel bir kaynakça derlemesi mevcuttur [8]. Bu makalede yayınevlerinin parasal kaynaklarının ötesinde diğer ekonomik ve kaynak yaratıcı öğeleri ve aynı zamanda işletim ve stratejik boyutlarının da dikkate alındığı görülmektedir. Bu makalede açık erişimin parasal kanallarına, sektördeki başarı öyküleri de analiz edilerek, özel olarak odaklanılmaktadır. Bu parasal kanallar şunlardır:

Ödemeler (yayım parası)

Yazar kabul edilmiş yazısını yayımlamak üzere para ödemeye zorlanır. Bu bedel dergiye, yayınevine ve makalenin özelliğine göre değişmek üzere genellikle 1500 ila 7500 TL arasında değişir ancak 10000TL'sine kadar çıkan örnekleri de vardır. Bu bedel direkt olarak yazardan ziyade araştırma projesi ya da kurumsal özel yayım ödeneklerinden sağlanır. Uzmanlara göre bu seçenek açık erişimli dergilerin diğer ticari dergi modelleriyle baş edebilmek için başvurabilecekleri yegane geçerli bir parasal kaynaktır. Bu seçenek sağlık bilimlerinde çok yaygın olarak kullanılır (BioMedCentral ya da PloS). Bu dergilerin hasılatlarının yaklaşık %90'ının karşılandığı bir kaynaktır. Ancak açık erişimde 'altın yol' taraftarları genel felsefeye uymayan bu maddi desteğin yanlı taraflarını tartışmaya devam etmektedirler.

a) Dış teşvikler

Bu durumda temel ekonomik katkı yayıncılık dışı faaliyetlerden karşılanır. Bunlar arasında kamu idaresi, bilimsel dernek ya da birlikler ya da kullanıcıların ortaklığı sayılabilir [7]:

b.1) Kamu idaresi

Bu modelde harcamalar direkt olarak kamu idaresince (Üniversite fakülteleri, anabilim ya da bilim dalları, araştırma merkez ya da enstitüleri, laboratuvarlar ya da diğer kamu örgütleri-hastaneler, müzeler, vakıflar,v.b.) karşılanır. Bu kanal daha ziyade Sosyal bilimler alanında daha yaygın olarak kullanılır. Buna güzel bir örnek olarak İspanyol araştırma örgütü olan Revistas CDIC verilebilir.

b.2) Üyelik aidatları

Açık erişimli yayım yapan bilimsel dernekler ana kaynak olarak üyelerinin aidatlarından yararlanırlar.

b.3) Kullanıcıların ortaklığı

Özel bir bilimsel disipline bağlı dergilere abone olan kütüphaneler, araştırma ve yayınevlerini destekleyen ajanslarla birlikte dergi yayımlarlar ve bu dergileri yazarlarına ücretsiz olarak açarlar. Bu özel duruma bir örnek olarak SCOAP3 (*Sponsoring Consortium for Open Access in Particle Physics Publishing*) projesi gösterilebilir. Araştırma merkezleri, parasal kaynak sağlayan ajanslar ve kütüphaneler bir ortaklıkla partikül fiziği alanındaki tüm dergilere bedava erişimi sağlayan bir ekonomik model önermektedirler. Bu proje özellikle ABD başta olmak üzere halihazırda dünya çapında bir destek sağlayabilmiştir.

b) Reklamlar ve sponsorluk

Artan sayıda reklamları birçok yayımda zaten görmekteyiz. Özellikle ilaç firmaları sağlık alanında bir çok bilimsel derginin internet hizmetlerinin barındırma ücretlerini karşılamaktadır. Bu yola başvurarak bir çözümün pratikte yüzdesi, global krizleri de düşünecek olursak giderek azalmaktadır.

c) Kurumsal üyelikler

Üniversiteler, kütüphaneler, araştırma merkezleri v.b. tarafından yayıncılara yapılan yıllık katkı ve bağışlar kastedilmektedir. Bu durum yazarların kurumlarına önemli ölçüde indirimli olarak makalelerini yayımlatma olanağı sunmaktadır. Örneğin, Hindawi 25 üye kurumuna hasılatın %2'lik bir payını sağlamaktadır [6].

d) Servis satışları

Bu kaynak yazılı basımların, ayrı basımların yararlarını atfeder. Örneğin Hindawi'de bu parasal kaynak tüm gelirlerin %9'unu oluşturmaktadır [6].

f) Kişi başına gelirleri çok düşük ülkelere açık erişim

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 2002 yılında, kişi başına gelirleri çok düşük ülkelere, en büyük altı yayınevi (Blackwell, Elsevier, the Harcourt, Wolters Kluwer, Springer

Verlag ve John Wiley) ile birlikte 1000’i aşkın bilimsel dergiye bedava ya da çok düşük ücretle ulaşım sağlayan bir program başlattı. Bu durum zaten açık erişim yolları olan klasik yayınevlerinin maliyetlerini arttırmadı ancak daha geniş kitlelere ulaşım garantisi getirdi [1].

Editöryel grupların analizlerinden sonra gönüllülük ruhu ve onların muhtelif parasal kanalları da bu modellerle birleştirilerek açık erişim yayımcılığın referansları haline gelebileceği de unutulmamalıdır.

Yargı

Durumun tesbiti göstermektedir ki açık erişim bir başlangıç patlaması ile gelişmesi sonrası artık bir sağlama ve takviye evresine girmiştir. Bu sonuç Laakso’nun [5] açık erişim için belirlediği üç dönem tanımına; başlangıç evresi (1993-99), yenilik (2000-04) ve sağlama (2005-) evrelerine uymaktadır. Artık açık erişim, kantitatif bir değerlendirme yaparsak, sembolik varlık olmaktan çıkıp oldukça etkin ve geniş bir yer tutmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler bu tırmanışta başta yer almaktadırlar. Kalite söz konusu olduğunda ise bilimsel iletişim sistemi açık erişime kolaylıkla intibak etmiş, standartları belirlemiş ve iyi sayılabilecek bir oranda kaliteli dergiler seviyesine örnekler sunabilmiştir.

Sürdürülebilirlik adına bu model daha çok yeşil bir yol belirleyerek yazar tarafı ile ödeme sistemini biyoloji, tıp ve deneysel fen alanlarında; kurumsal ödeme ile de sosyal bilimler alanlarında yerleştirmiş görünmektedir. Bu konu bazında bazı birleşik yayınevleri örnekleri (Plos, Hindawi, Revistas CSIS, ...) bu modelin uzantıları olabileceğini ve geliştirilebileceğini göstermektedir. Ülkemiz adına da Türkiye Klinikleri gibi özel bir girişim örneği benzeri TÜBİTAK gibi kurumların da açık erişim yayımcılığına finansal açıdan destek verecek projeler geliştirmesi gereği üzerinde durmak gerekir.

Editörler olarak bizler daha çok altın yol modelini düşünecek olsak bile bu iki yolun oranları arasında henüz solid bir sonuç elimizde olmadığı için her iki yol için de kalite sorununun ileride daha çok karşımıza çıkabileceğini, bir kütüphaneci olan Jeffrey Beall’ın bu sorunu dile getirip Beall listesini (yağmacı kara liste) hazırlamasından maalesef kolayca anlamaktayız [3]. Bizleri bekleyen başlıca finansal kaynak yaratma ve kaliteyi koruma sorunlarını aşabilmesi halinde açık erişimin başarısı, son evresi olan sağlama evresinde en etkili avantajları sorunsuz parasal kaynak ve yüksek kalite koruması olacağı kuşkusuzdur.

Sonuç olarak, bugün için tüm bilimsel yayınların yaklaşık %20’sini oluşturan açık erişimin ileride varacağı sonuçları kestirmek zor da olsa kalite ve finansal sorunlarının geleceğini belirleyecek başlıca iki unsur olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.

Kaynaklar

1. Abad MF. *Financial aspects of open access journals. Contrubions to Science* 5(1):107-114, 2009
2. Abadal E. *Challenges for open access journals: quantity, quality and economic sustainability. Hipertext.net*, 10, 2012
3. Beall J. *Beall's List of Predatory Publishers 2013 Scholarly Open Access*
4. <http://scholarlyoa.com/2012/12/06/bealls-list-of-predatory-publis-hers-2013/>
5. Harnad S. *Opening access by overcoming Zeno's paralysis In: Jacob's N(ed.) Open access: key strategic, technical and economic aspects. London, Chandos* <http://eprints.soton.ac.uk/262094/>
6. Laakso M, et al. *The development of open access journal publishing from 1993 to 2009. PloS ONE:6(6) doi:10.1271/journal.pone.0020961*
7. Loy M. *Hindawi Publishing Corporation: Growing an Open-Access Contributor-Pays Business Model. London, Ithaka. http://sca.jiscinvolve.org/wp/files/2009/05/iDF153-SCA_Ithaka_CaseStudies_v2_Hindawi_v1-03.pdf*
8. Suber P. *No-fee open-access journals* <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/11-02-06.htm#nofee> SPARC open-access Newsletter
9. Villarroya A, Claudio-Gonzalez M, Abadal E, Melero R. *Modelos de negocio de las editoriales de revistas científicas: implicaciones para el acceso abierto. El profesional de la informacion* 2012; 21(2):129-135.